

IV. A magyar főnévi szerkezet

„Sok szép mívöket az faragó rendnek,
Nézd elméjüket az ács embereknek,
Csodáld erejét az malom-mesternek
Mert Isten után parancsol a víznek.”
idézi Szabóky (1987)¹

Magyar grammatikai modellünknek a főnévi szerkezettel kapcsolatos részrendszerét is a *Strukturális magyar nyelvtan* mondattani kötete alapján (Kiefer 1992) dolgoztuk ki, nyilván elsődlegesen a releváns Szabolcsi–Laczkó-fejezetre és a szintén 1992-ben megjelent Szabolcsi-könyvre támaszkodva; figyelembe vettünk azonban későbbi fejleményeket is (pl. É. Kiss 1998), illetve a főnévi vonzatszerkezet kérdésében bizonyos problémákra a Szabolcsitól eltérő megoldást javasolunk (Alberti 1995).

A Szabolcsi-elmélet felhasználja – és ezáltal meg is erősíti – a generatív nyelvtudományt átható következő alaphipotézist – ami lényegében a *magyarázó adekvátság* ideájának a követését jelenti: a grammatika egységes, a mondat alapszerkezete és a szintaktikai hierarchia alacsonyabb szintjeit alkotó szintagmák szerkezete lényegében azonos, univerzális elvek alapján épül föl. Mivel pedig a magyarban a főnévi szerkezet kötöttebb szórendűnek bizonyul, mint a mondat szerkezet, a magyar főnévi szerkezetet a konfigurációs angol mondat szerkezettel analóg módon érdemes leírni – így kapunk deskriptíve is adekvát szabályrendszert a vizsgált területen.

Mindenekelőtt figyeljük meg, hogy a magyar főnévi kifejezésen belül a birtokos és a birtokszó közötti *egyeztetés* nem „jelzőszerű” (1a’) – sem iránya, sem jegytartalma tekintetében, hanem az alany és állítmány közötti – számos nyelvre, még csökevényes formában az angolra is jellemző – egyeztetésre hasonlít:

(1)	a.	azt a <u>te</u> érdekes könyv <u>ed</u> et	(<u>birtokos</u> ← birtok+ <i>személy-szám</i>)
	a’.	tv <u>o</u> ju int’eres <u>nu</u> ju kn’ <u>ig</u> u	(birtokos+ <i>szám-eset-nem</i> → <u>birtok</u>)
	b.	<u>én</u> játsz <u>om</u>	(<u>alany</u> ← ige+ <i>személy-szám</i>)
	b’.	<u>ja</u> igr <u>aj</u> u / <u>he</u> plays	(<u>alany</u> ← ige+ <i>személy-szám</i>)

A fenti (1a’) pontbeli orosz példán mutatom be, hogy mit értünk jelzőszerű egyeztetésen: a jelző gazdag todalékolási paradigmával rendelkezik, és todaléka megmutatja a jelzett szó néhány jegyét, tipikusan a számát, az esetét és a nyelvtani nemét.² Ez a birtokosjelzőre éppúgy igaz, mint a minőségjelzőre (és a kijelölő jelzőre). A magyar jelzői rendszer ezzel szemben nagyon eklektikus. A kijelölő jelző viselkedik egyedül

---

¹ Szabóky Zsolt (1987), Nézd elméjüket az ács embereknek. Fatornyok, fatemplomok Erdélyben. Artunion, Budapest.

² A *kn’igu* ’könyvet’ szó a *kn’iga* ’könyv’ nőnemű főnév egyes számú, tárgysetű alakja. Az (1a’) példában a birtokosjelző és a minőségjelző *-(u)ju* végződése ezt a nőnemet, egyes számot, tárgysetet jelzi. Az (1b’) orosz példájában a *-ju* egyes szám első személyű személyragként szerepel a ’játszik’ szótövön.

alapvetően jelzőszerűen: megmutatja a főnévi fej számát és esetét (1a); a nem jegye a magyarban nyilván nem játszhat szerepet. A minőségjelző semmiféle egyeztetésben nem vesz részt – ezt esetleg még tekinthetjük a jelzőszerű viselkedés elfajult esetének.

A „birtokosjelző” viszont egyenesen fordítottan viselkedik, ezért a ’jelző’ szót többet nem is fogom leírni: nem ő mutatja meg a főnévi fej bizonyos jegyeit, hanem a főnévi fej mutatja meg a birtokos *személyét és számát*. Ezt Lehmann (1988) fej és vonzata közötti viszonyoknak ítéli univerzális elvek alapján, nem egy szabad csatolási viszony; ami Szabolcsi álláspontjával is kompatibilis, hiszen ő is az igei fej és annak alanyi vonzata közötti viszonytal találja analógnak a birtokszó és a birtokos viszonyát (1b.b’), de azt a lépést már nem teszi meg, hogy a birtokost a birtokszó vonzatának nevezze. Pedig majd rámutatok, hogy ez a lépés a Szabolcsi-féle analógiát még további eredmények forrásává tudja tenni, miközben bizonyos problémákat kiküszöböl (Alberti 1995).

A birtokszót az igehez hasonlítani etimológiai szempontból sem irreális, hiszen az ige számot és személyt megmutató ragjai nyilvánvaló rokonságban állnak (szinte megegyeznek) a főnévi fej birtokos személytoldalékaival³, mint azt az alábbi táblázat is mutatja:⁴

(2)	ALANYI IGERAGOZÁS	FŐNÉVI BIRT. TOLDALÁKOLÁS	TÁRGYAS IGERAGOZÁS
	bántok	pántom →	bántom
	bántasz	pántod →	bántod
	bánt	pántja →	bántja
	bántunk	← pántunk	bántjuk
	bántotok	← pántotok	bántjátok
	bántanak	pántjuk →	bántják

Megjegyzésre érdemes még, hogy a szótó és a személytoldalék közötti zóna alaktani felépítése is hasonló a magyar ige és a magyar főnév esetében, a köztes morfémanak persze más a funkciója: az ige esetében ez a morféma az időt és/vagy a módot fejezi ki (*ír-ná-nk, ír-t-unk*), míg a főnév esetében a neki megfelelő *-(j)A* a birtokosság pusztá tényét kifejező morféma (*kalap-ja(i) -nk*).

Szabolcsi leszögezi, hogy kétféle birtokos van: „rövid”, avagy „jelöletlen” (3a), illetve „hosszú”, avagy *-nAk* ragos (3a’). Az alábbi első két példa azt is mutatja, hogy mindkétféle birtokos csak akkor jelenhet meg egy mondatban, ha az illető mondat velül számban-személyben egyeztetett (egyéb birtokossal kapcsolatban nem álló) birtokszót tartalmaz.

Az is közös tulajdonsága a kétféle birtokosnak, hogy alkothat egy összetevőt a birtokszóval. Az alábbi (3b) példasorozatban ezt figyelhetjük meg a „fókusz-teszt” segítségével, legalábbis a birtokos – birtokszó sorrend esetében (3b-b’).⁵ Szabolcsi a fordított sorrend esetében a (3b’’) és (3b’’’) példák alapján ki is mondja, hogy ebben a sorrendben a birtokszó és a birtokos nem alkothat egy összetevőt.

³ Abban a hagyományos magyar nyelvészeti kérdésben semleges szeretnék maradni, hogy a főnéven *ragok* vagy *jelek* alakjában van-e jelen a számra és személyre utaló toldalék.

⁴ Az szempontunkból nem releváns, bár önmagában érdekes kérdés, hogy vajon a főnévi toldalékolási paradigma miért választ alakot a két igei ragozási paradigma közül hol az egyikből, hol a másiktól.

⁵ A fókusz-teszt azon alapul, hogy az FP módosítójában csupán egyetlen összetevő állhat.

- (3) a. Péter kalapja / *kalapom / *kalap elveszett.
 a'. Péternek a kalapja / *kalapom / *kalap elveszett.
 b. [FP (nem) [DP Péter lánya]_k [F op_f+tetszett_t] [VP meg_i [V' Ø_i Ø_i Ø_k ...]]]
 b'. [FP (nem) [DP Péter(nek a) lánya]_k [F op_f+tetszett_t] [VP meg_i [V' Ø_i Ø_i Ø_k ...]]]
 b''. *[FP (nem) [DP a lánya Péter]_k [F op_f+tetszett_t] [VP meg_i [V' Ø_i Ø_i Ø_k ...]]]
 b'''. *[FP (nem) [DP a lánya Péternek]_k [F op_f+tetszett_t] [VP meg_i [V' Ø_i Ø_i Ø_k ...]]]
 c. [TP [DP A kisebbik lánya Péternek]_k op_{szubj} nagyon [VP tetszik... Ø_k nekem]].
 c'. *[TP [DP A kisebbik lánya Péter]_k op_{szubj} nagyon [VP tetszik... Ø_k nekem]].
 d. [QP[DPMindhárom régi cikkét Chomskynak a főnevekről]_k op_{diszt} [VPújraolvasnám Ø_k ...]].
 d'. *[QP[DPMindhárom régi cikkét Chomsky a főnevekről]_k op_{diszt} [VPújraolvasnám Ø_k ...]].

Ezzel a következtetéssel azonban nem értünk maradéktalanul egyet. Egyrészt empirikus okok miatt: a fenti (3c) és (3d) példákban a TP és a QP módosítója beengedni látszik a *birtokszó + hosszú birtokos* konstrukciót, ráadásul az utóbbi példában a birtokos a főnévi fej és egy vonzat között áll, mi más lehetne hát, mint egy másik vonzat? Lehmann (1988) elméleti érvei is emellett szólnak: a szám- és személybeli egyeztetés egy fejnek és az ő kitüntetett vonzatának a kapcsolata. A helyettesítési teszt is egy összetevőnek jósolja a kérdéses konstrukciót, például mert rövid válaszként is kiválóan elfogadható: „Ki tetszik neked oly nagyon?” – „A kisebbik lánya Péternek.”; „Mit olvasnál újra?” – „Mindhárom régi cikkét Chomskynak a főnevekről.”

A mi megközelítésünkben persze magyarázatra szorul két dolog. Először is miért elfogadhatatlan a fenti (3c') és (3d') példa, ahol a rövid birtokos áll a birtokszó mögött? Erre majd olyan magyarázattal szolgálunk, ami éppen Szabolcsi elméletének a lényegéből fakad: abból, hogy a magyar főnévi szerkezetben a rövid birtokos „angol típusú” *konfigurációs* módon kap vonzati esetet. Másodszor pedig arról kell számot adnunk, hogy az FP módosítója miért nem fogad be olyan összetevőt, amit egy TP vagy egy QP módosítója befogad (3b'''). A különbség nem abban áll, hogy hány összetevő léphet be egy YP operátorprojekció módosítójába – ugyanis mindenképpen csak egy; hanem abban áll, hogy a belépő csoport lehet-e *jobbra ágazó*, azaz állhat-e a fejtől jobbra hangalak. Ez az, amit egy fókuszprojekció nem enged meg, míg egy topik- vagy kvantorprojekció igen; és erre az alárendelés majd független érvet nyújt.⁶

Folytassuk tovább a kétféle birtokos szerkezet különbségeinek a számbavételét! Mint az alábbi (4a-c) példásor mutatja, a hosszú birtokos mindig megelőzi (4c), a rövid mindig követi (4b) a birtokszóhoz tartozó névelőt (hogy a birtokszó a névelőhöz tartozik, azt a (4a) pont szemlélteti: a névelő nem a személyes névmáshoz tartozik):

⁶ Felvázoljuk azért ehelyütt a lényegét. A *Mit vallott be Péter?* mondatra nyilván egy (DP kategóriájú) összetevőt alkotó rövid válasszal szolgálhatunk: [DP Azt, hogy megette a fagyimat]. Hosszú választ azonban így nem lehet adni: *Azt, hogy megette a fagyimat, vallotta be Péter. Csak így: Azt vallotta be Péter, hogy megette a fagyimat. Ugyanez a DP egy TP módosítójában együtt maradhat: [Azt, hogy megette a fagyimat], Péter csak hetekkel később merete bevallani. Az alárendelő szerkezetnek nyilván az *azt* szó képezi a főnévi fejt, az alárendelt mellékmondat pedig egy ettől jobbra ágazó szerkezetet alkot. A TP-módosítót ez a jobbra ágazás nem zavarja, az FP-módosító viszont az *azt* fejt DP-t csak olyan áron fogadja be, hogy a jobbra ágazó szakasz egy extraponálás révén eltávozik az N fej és az F fej közül, legalábbis hangtani értelemben. Hasonló extraponálás megmenti a (3b''') mondatípust is: *Nem a lánya tetszett meg 'Péternek...

- (4) a. [DP [D a] [NP [N' kalap]]] /*[DP az én]
 b. [[D az] [NP [DP én] [N' kalapom]]] – [[D a] [NP [DP Péter] [N' kalapja]]]
 c. ²[[DP nekem] [D a] [NP [N' kalapom]]] – [[DP Péternek] [D a] [NP [N' kalapja]]]
 d. [FP Nézd_t+op_{felsőz} [VP Ø_t pro_{te} [DP [N' [N elméjüket] [DP az ács embereknek]]]]]!
 e. [[D az] [NP [DP én]_i [N' kalapom Ø_i]]] – [[D a] [NP [DP Péter]_i [N' kalapja Ø_i]]]
 f. ²[[DP nekem]_i [D a] [NP [N' kalapom Ø_i]]] – [[DP Péternek]_i [D a] [NP [N' kalapja Ø_i]]]

A sematikus szerkezeti reprezentációk Szabolcsi elemzési javaslatát is bemutatják, melynek lényegét már az első két fejezetben felvázoltam. Ezért az alábbi grammatikában a szabályok fele 'K' számozást kapott, utalva arra, hogy „korábbi” szabályokról van szó. A lényeg: a határozott névelő D pozíciója olyan fixpontot jelent, amelytől jobbra a komplementumában lévő NP van (4.K5), balra pedig az X' elméletnek megfelelő módon ráépülő csoport módosítói pozíciója (4.K4). Ebben a megközelítésben úgy tudjuk elkülöníteni a kétféle birtokosi helyet, hogy ráadásul egy közös tényező is marad: a rövid birtokos az NP módosítójában foglal helyet (4.K3), a hosszú birtokos pedig a DP módosítójában (4.K4).

A fenti (4e-f) pontokban a saját elemzésünk finoman eltérő részleteire hívom fel a figyelmet. A fejezet mottójából kiemelt (4d) mondat elemzése jelenti a kiindulópontot: a birtokos vonzatként születik meg az N fej mögött (majd amellet érvelünk, hogy rövid alakjában is), a 4.K1 szabályt követve, mely nem más, mint az általános 2.U3 vonzatsfelvételi szabályséma specifikálása. Aztán innen mozog a „belső” NP-módosítóba (4e), vagy a „külső” DP-módosítóba (4f); az alábbi 4.T1, illetve 4.T2 transzformációk írják le ezt a kétféle mozgást.⁷

- (5) G4. A magyar főnévi kifejezés szerkezetével kapcsolatos szabályok (I. kötet, 144. o.)

Korábban már bevezetett újíró szabályok és egy mozgási szabály:			
4.K1	2.U3	N' → N ZP*	Z = N, D, A, Adv, Inf vonzatok, bővítmények
4.K2	1.II.b	N' → AP N'	AP csatolása
4.K3	1.III.b	NP → DP N'	rövid birtokos szerkezet
4.K4	1.III.b	DP → DP D'	hosszú birtokos szerkezet
4.K5	1.IV.b	D' → D NP	névelő
4.K4	1.VI	D → a(z), Ø	D betöltése
4.K7	2.T3	(DP, W') → (DP, U')	az U fejnek testvére a WP extrapozíció
Új szabályok:			
4.U1	M' → DP/DetP/AdvP	M' M = N vagy D	det. elemek csatolása N'/D'-ra
4.T1	(DP, N') → (DP, NP)	DP nom	a rövid birtokos mozg. N-mód.-ba
megj.: Az N kompl.-ában nem állhat / maradhat nominatívusban vagy akkuzatívusban lévő NP/DP			
4.T2	(DP, N') → (DP, DP)	DP dat	a hosszú birt. mozgása D-mód.-ba
4.T3	(DP, N') → (DP, W')	W-nek testvére az N-hez tart. DP	N-vonzat mozgása hvh-re
4.T4	(DP, DP) → (DP, W')	mozgó DP datív, W-nek testvére az „álló” DP	a hosszú birtokos mozgása hvh-re
4.H1	<Ø, D/Det>	szekvencia a hangtanban	D törlődése D vagy Det előtt

⁷ A *nekem a kalapom* alakot grammatikusnak ítélem (ld. (4c),(4f)). Nem egyértelmű elfogadhatóságára talán az szolgál magyarázattal, hogy a nyelv a DP-n belül maradó birtokosok közül a rövid birtokos szerkezetet preferálja (hiszen annak amúgy is ez az egyetlen grammatikus felszíni megjelenése, mármint az NP-módosító betöltése), mert a hosszúnak más funkciót szán, amiről majd a (6) példasor kapcsán beszélünk.

További különbséget jelent a kétféle birtokos szerkezet között, hogy a rövid csakis birtokával egy összetevőben szerepelhet, a hosszú viszont „kiszökhet” a DP-jéből, és mindenféle operátorpozíciót felvehet. Ez utóbbi jelenségekört úgy tudjuk egyetlen szabálysémával megragadni, ha a hosszú birtokos szökését egyfajta *extrapozíciónak* tekintjük. A fenti 4.T4 írja le ennek konkrét formáját: a DP-módosítón keresztül távozik a DP-ből (erre majd visszatérünk), ahová a 4.T2 transzformáció hozza el. Tipikusan egy V' alatti hamisvonzathelyre lép, ahonnan bármely olyan pozíciót „megtámadhat”, amit egy igazi vonzat. Ezt mutatja be az alábbi (6a-c) példahármas; a (6d) pedig azzal egészíti ki a képet, hogy akár a hamisvonzathelyen is megmaradhat a megszőkött birtokos. (6d') tanúsága szerint tényleg hamisvonzathelyről van szó, „csak úgy akárhová” nem furakodhat be a szökevény (az adott esetben egy jelző és a jelzett szó közé).

- (6) a. T: [TP Péternek_i op_{topik} [VP megkedveltem ... [DP $\emptyset_i$ a [NP [N' stílusát $\emptyset_i$]]] $\emptyset_i$].
 b. Q: [QP Neked is_i op_{is} [VP megkedveltem ... [DP $\emptyset_i$ a [NP [N' stílusodat $\emptyset_i$]]] $\emptyset_i$].
 c. F: [FP Péternek_i op_{fókusz} [F' kedveltem meg ... [DP $\emptyset_i$ a [NP [N' stílusát $\emptyset_i$]]] $\emptyset_i$].
 d. Arg: [VP Kedveltem Péternek_i régebben [DP $\emptyset_i$ a [NP [N' stílusát $\emptyset_i$]]]].
 d'. *Kedveltem Péternek az egyéni régebben stílusát.
 e. TF: [TP[DP $\emptyset_i$ a [NP [N' stílusát $\emptyset_i$]]] $\emptyset_i$]_k op_{top} [FP Péternek_i op_{fókusz} [F' kedveltem ... $\emptyset_k$]]].
 e'. [FP [Péternek a stílusát ...]]_k op_{fókusz} [F' kedveltem ... $\emptyset_k$]].
 f. T/Q/F: *Péter / Péter is / Péter kedveltem a stílusát.

Annak sincsen akadályja, hogy a hosszú birtokos megszőkése után a *maradvány*-DP is operátorpozíciót vegyen fel, szőkött birtokosától teljesen függetlenül. A fenti (6e) mondat ezt példázza: a szőkött birtokost fókuszáljuk, míg a maradvány-DP egy kontrasztív topik módosítói pozícióját foglalja el. Ezen a ponton érdemes megválaszolni azt a kérdést, hogy a nyelv rendszerén belül vajon mi az oka és szerepe annak, hogy a birtokos kiszökhet a birtokszó által alkotott főnévi szerkezetből.

Ugyanaz, mint amit az előző fejezetben az operátor-hatóköri elv (3.8) kapcsán kifejtettem: mivel a magyar nyelv (a gazdag morfológiájának köszönhetően) megteheti, hogy finom szemantikai különbségeket ábrázol a szórend segítségével, ezért meg is teszi. A (6e) mondat révén például ki tudjuk emelni, hogy különböző ismerőseink különféle tulajdonságairól fogunk értekezni, az adott mondatban például valakinek a stílusáról, és azt az állítást tesszük, hogy csakis Péter stílusát kedveljük a szóba jövőké közül. Tehát a (6e) mondat fókuszához tartozó releváns halmazban Péter stílusa, Ödön stílusa, Robi stílusa stb. szerepel (illetve egészen pontosan maguk a fiúk), míg az összehasonlítás végett feltüntetett (6e') mondat fókuszának releváns halmazában Péter stílusának alternatívájaként megjelenhet Ödön humora, Robi kedélyeskedése stb.

A (6) példasor tárgyalásának lezárásaképpen újra leszögezem a (6f) példa kapcsán, hogy mindez a nagy mozgásszabadság a rövid birtokos számára elérhetetlen.

További különbség a kétféle birtokos között, hogy vannak olyan helyzetek, amikor csak a hosszú birtokos szerkezetet használhatjuk. Az alábbi (7a) pont például azt mutatja, hogy egy kérdő vagy vonatkozó névmás csak a hosszú birtokosi alakban léphet be egy birtokos szerkezetbe.

- (7) a. ???_{[DP... [NP [DP ki / aki]_i [N' kalapja Ø_i]]]} (v.ö. *(a)kinek a kalapja*)
 b. *_{[DP **az** [NP [DP ez a fiú]_i [N' kalapja Ø_i]]]}
 b'. „nagy DP”: _{[DP [D' [DP ez] [D' a fiú]]]}
 c. ?_{[DP **az** [NP [DP a kisfiú barátja]_i [N' kalapja Ø_i]]]}
 c'. *_{[DP **az** [NP [DP a kisfiúnak a barátja]_i [N' kalapja Ø_i]]]}
 c''. ?_{[DP **az** [NP [DP a kisfiúnak a barátjának]_i [NP [N' kalapja Ø_i]]]]}
 c'''. _{[DP [DP a kisfiú barátjának]_i a [NP [N' kalapja Ø_i]]]}
 d. „kis DP”: _{[DP [D' **az** [NP [DP a kisfiú]_i [N' barátja Ø_i]]]]}
 d'. „nagy DP”: _{[DP [DP a kisfiúnak]_i [D' a [NP [N' barátja Ø_i]]]]}

A magyarázatot feltehetőleg e névmások inherens operátorjellegére kell alapoznunk, és összefüggésbe hoznunk azzal a megközelítéssel, miszerint a DP-burok ugyanaz az NP számára, mint a T*Q*F operátorszisztéma a VP és más igei jellegű csoportok számára: *operátorzóna*. Azaz a DP a főnévi jellegű operátorzóna, szemben a markánsan különböző igei jellegűvel. Azt szűrhetjük tehát le, hogy az inherens operátornak legalább az NP-hez tartozó saját operátorzónába ki kell lépnie

Más lehet a probléma a fenti (7b) példával. Amit észlelünk: egy mutató névmást is tartalmazó DP már *nem jelenhet meg rövid birtokosként*. A birtokos szerkezetbe ágyazott birtokos szerkezet négyféle lehetséges konstrukciójának vizsgálatából, amit a fenti (7c) sorozat szemléltet, hasonló jellegű megfigyelés adódóik: valami *nem jelenhet meg rövid birtokosként*, mégpedig egy hosszú birtokos szerkezet (7c').⁸

Mi a közös a mutató névmásos DP-ben (7b') és a hosszú birtokos szerkezetben (7d')? Talán az, hogy „nagyobbak” egy rövid birtokos szerkezetnél (7d) egy definiálható értelemben: a D fej D' projekciójára még épül hangalakkal bíró összetevő: a mutató névmás (7b'), illetve a hosszú birtokos (7d'). A rövid birtokos szerkezetnél ellenben triviális a DP (DP=D'). Az általánosítás tehát: az NP-módosítói pozíció „kis helyet ad”, oda nem léphet be „nagy DP”. A DP-módosítói pozíció „nagyobb helyet biztosít”. Ezért preferált a (7c) négy variánsa közül a (7c''): a „nagyobb helyre” lép be a „kisebbit birtokos szerkezet”. A (7c) és a (7c'') kérdőjelességét pedig egyszerűen ennek tulajdonítjuk, hogy van ideálisabb konstrukció ugyanazon jelentés közlésére (ld. az iménti lábjegyzetet).

Önmagában is érdekes kérdés persze, hogy mit kezdünk a mutató névmással. Mivel nem vonzatként hívja meg a mondatba egy fej, ezért beépülést csatolásnak tulajdoníthatjuk (7b'). A DP-módosítóra amúgy sem pályázhatna, hiszen ő nem egy hosszú birtokos; ráadásul fel is bukkanhat vele együtt a hosszú birtokos: pl. *Péternek ez az örökös aggodalmaskodása*. Ami pedig az *ez* kategóriáját illeti, DP-t javaslunk, hiszen önmagában is rá tud mutatni egy entitásra. A fenti G4 grammatikában az U1 szabályséma következő megvalósulása vonatkozik rá: D' → DP D'. Hozzáteesszük, hogy értelmezésének van egy

⁸ A (7c) sorozathoz társított grammatikalitási ítéletekben nagyjából egyetért a szakirodalom. Megjegyzendő persze, hogy a „kérdőjeles elfogadhatóság” mindig bizonyos önkényességet visz az elemzésekbe. Jelen esetben az egy kérdőjel azt jelenti, hogy az adott szerkezetet grammatikusnak gondoljuk, de nem preferáltnak. Ki lehet próbálni, hogy ha az alternatívája kiesik az ilyen „nem preferált” szerkezetnek, akkor mi történik. Például a „rövidben rövid” (7c) konstrukció nem preferált a „hosszúban rövid” (7c'') változattal szemben, viszont ha ez utóbbi kiesik, mert egy háromszoros birtokos beágyazásnál rövid birtokost keresünk, akkor máris megjavul: pl. *a kisfiú barátja kalapjának az ára*. A „hosszúban hosszú” sem preferált (7c'), de ha egy névmási alakban a rövid variáns nem jön szóba, akkor rögtön megjavul: pl. *kinek a barátjának a kalapja*. Ezek a „megjavulások” erős érvet szolgáltatnak amellett, hogy egy gyenge elfogadhatóságú konstrukciót ne agrammatikusnak, csupán nem preferáltnak tartunk.

sajátos vonása: a belőle álló DP és az a DP, amelyben ő rá van csatolva a D' szintre kötelezően koreferenciális, azaz ugyanazon entitásra utalnak.

Az alábbi (8) példasor újra olyan jelenséget mutat be, amit már a tárgyalás jóval korábbi fázisában megemlítettem. A szokásosan 'determináns' címke alá sorolt elemek közül kilóg a határozott névelő: csak ő előzheti meg a rövid birtokost (8a-b), viszont követni nem követheti (8c), ellentétben a többiekkel (8a). Az *egy* olyankor is a számnevek pozíciójában áll, amikor hagyományosan 'határozatlan névelőnek' minősül (8a-b).

- (8) a. $[_{DP} \text{ az } [_{NP} [_{DP} \text{ én}]_i [_{N'} [_{DetP} \text{ bármelyik / (mind)két / egy}] [_{N'} \text{ példamondatom } \emptyset_i]]]]$
 b. * bármelyik / mindkét / egy *én* példamondatom
 c. * *én* a példamondatom / * Péter a példamondata

Emlékezzünk a szerkezeti megoldásra: a határozott névelő egy D fejbe lép (4.K6 a G4 grammatikában), a többi determinánst pedig N'-ra csatoljuk, DetP alakban (többnyire triviális csoportként), beleértve ebbe az *egy*-et is. A 4.U1 séma alábbi megvalósulása írja ezt le: $N' \rightarrow \text{DetP } N'$. A fenti (8a) azt mutatja, hogy még az *egy* is előfordulhat az *a(z)*-zal egyszerre, tehát ő is DetP. A határozatlan DP-k fejében egy ezt a szemantikai tartalmat kifejező, hangalakkal nem rendelkező elem áll, amit 'O'-val jelölt meg Szabolcsi (4.K6).

Szabolcsi legérdekesebb megfigyelésének azt tartom, hogy nyelvi kompetenciánk – még birtokos szerkezet esetében is, amint azt az alábbi (9b-c) példák mutatják – kizárja a névelő használatát a *megszólításban* (vokatívusz), noha ilyenkor minden kétséget kizáróan határozott referenciáról van szó!

- (9) a. ⁽⁹⁾Nem hallgat rám a Petike! *A Petike, hallgass rám!
 b. Én egyetlen kedvesem, ülj az ölembe ide! / *Az én egyetlen kedvesem,...!
 c. Világ proletárjai, egyesüljtek! / *A világ proletárjai,...!

A (9a) kapcsán például leszögezhetjük, hogy ugyanaz a beszélő, aki az első mondatban minden további nélkül használná a névelőt, a második mondatban semmiképpen. Ami a másik két példát illeti, hasonló kijelentő mondatokban (az előző fejezetben tárgyalt referencialitási elv értelmében) kötelező a névelő.⁹ A titokzatos jelenségre majd olyan magyarázatot kapunk, ami a fejezet elején beharangozott Szabolcsi-féle DP-elmélet egyik sarkalatos pontjaként fog szolgálni.

Mint említettem, Szabolcsi abból indul ki a magyar főnévi szerkezet leírásánál, hogy az amúgy kötetlen szórendű – azaz *nemkonfigurációs* – magyar nyelvben a főnévi kifejezés szórendje meglehetősen kötött, párhuzamot sejteni tehát éppen az angol kapcsán jól ismert *konfigurációs* (mondat)szerkezettel lehet, amit az alábbi (10a) pontban vázoltam fel Szabolcsit (1992) követve. Mielőtt a magyar főnévi szerkezettel való analógiát pontról pontra áttekintենék, jegyezzük meg, hogy semminek nem mond ellent, hogy egy alapvetően kötetlen szórendű nyelvben valamely grammatikai részrendszert kötött szórend jellemez, hiszen az már rekonstruálhatatlan összekeveredést okozna, ha a grammatika minden szintjén és részterületén teljes lenne a „mozgásszabadság”.

Az alapul vett angol mondatszerkezeti modellben az időjegyet tartalmazó inflexió (I) áll a középpontban, komplementumában az igei csoporttal, módosítójában az alannyal. Az alábbi (10a) pontban a múlt idő és az E/3 egyeztetés jegyét láthatjuk az I fejben. Mivel ez kötött morféma, egy igei fejmozgatás mentheti csak meg a morfológiai jól formáltságot,

⁹ Lássunk egy-egy példát: *Az én egyetlen kedvesem beült az ülembe; A világ proletárjai ma már nem a kommunizmusról, hanem milliárdos vagyonokról álmodoznak.*

ami vegyíti az igetövet a ráillő suffixummal.¹⁰ Így jön létre a (10a') pontban olvasható mondat. A megközelítés előnye, hogy egy látszólag más típusú mondat is levezethető belőle: amelyben egy segédige hordozza az idő jegyét, ld. (10a''). Mivel a segédige szabad morféma, az ige mozgását semmi nem váltja ki. Megjegyzendő még, hogy egy *alárendelt* mondatípust tekintünk, a *hogy* alárendelő kötőszó (C) angol megfelelőjével, ami egy CP projekciót képez. Ezt azért fontos megmutatnom, mert a CP-burok egyben az angol mondat operátorzónája – csökevényes megfelelője a magyar T*Q*F operátorrendszernek. Az angol kérdőszó például nem egy FP módosítójába mozog, hanem a mondatéli CP-módosítóba (*why* = 'miért').

- (10) a. [CP (why) that_C [IP Peter ⟨m,E/3⟩_I [VP speak_V ...]]]
 a' [CP that_C [IP Peter [spoke_t]_I [VP Ø_t ...]]]
 a'' [CP that_C [IP Peter will_I [VP speak_V ...]]]
 b. [DP a_C [IP Péter ⟨b,E/3⟩_I [NP kalap_V ...]]]
 b'. [DP a_C [IP Péter [kalapja]_t]_I [NP Ø_t ...]]]
 b''. [DP Péternek_k a_C [IP Ø_k [kalapja]_t]_I [NP Ø_t ...]]]
 c. [DP (P-nek)_k a_C [NP Péter (Ø)_k] [kalapja]_N]]] (N+I ⇔ N)
 d. ... Péternek_i ... [DP Péternek_i a_C [NP Péter_k [N' [kalapja]_N Ø_k/Ø_i]]]]
 e. (?)Orániai Vilmosról_k nem találtam meg [DP a_C [NP=N' [könyvet]_N Ø_k]]] Ø_k
 e' *Mari Jánosnak_k ismerkedett meg Péterrel [DP Ø_k a_C [NP=N' [esküvőjén]_N Ø_k]]]

A fenti pontokban az egymáshoz igazított kategóriacímkek mutatják a Szabolcsi számára kiindulópontként szolgáló, feltételezett megfeleléseket az angol CP és a magyar DP között.

Pozicionális megfeleltetésben áll például a magyar rövid birtokos és az angol alany. Az analógia alapján ebből származtatja Szabolcsi azt a hipotézist, hogy a rövid birtokos nem esetjelöletlen összetevő, hanem olyan módon esetjelölt, ahogyan az angol alany: nem morfológiailag, hanem *szervezetileg*. Éppen arról van szó, ami az angol mondatszerkezet *konfigurációs* jellegének a lényege: a vonzatszerpeket nem morfológiai esetek különítik el egymástól (és a szabad határozóktól), hanem a szigorú szórendi helyzet, pontosabban az emögött rejlő pontosan kijelölt szerkezeti pozíció, vagyis a „konfiguráció”.

Azért rosszul formált tehát a fenti (3b'') és (3c') példákban előforduló *birtokszó + rövid birtokos* konstrukció, mert a rövid birtokos egy olyan vonzat, amelynek vonzati létéből adódóan szüksége van esetjelölésre, de ezt csak szervezetileg nyerheti el, éppen a fenti (10b) pontban IP-ként megjelölt projekció módosítói pozíciójában – mint ahogyan az angol alany is egy bizonyos IP módosítójában kell állnia.

Mi is ez az IP a magyarban? A fenti (2) pont után hivatkozom Szabolcsi azon meglátására, miszerint az igei morfológia időjel-pozíciója éppen a főnévi morfológiában a birtokolságot kifejező *-(j)A* morfémája pozíciójának felel meg (pl. *kalap-ja-i-m*). Ez a morféma éppúgy kötött (10b), mint az angolban az időjegyet hordozó morféma (10a), így hát csak a főnévi fej belemozgatása mentheti meg a morfológiai jól formáltságot: ezt mutatja a (10b') generálási stádium. A megfeleltetett jegyhalmazok tehát: ⟨múlt idő, E/3⟩ ~ ⟨birtokolság, E/3⟩.

Térjünk azonban vissza az angol alanynak megfeleltetett magyar birtokosra! A nyolcvanas években az érdeklődés középpontjában állt a konfigurációs nyelvek (pl. az

¹⁰ Megadom a tükörfordításokat: *that Peter spoke* 'hogy Péter beszélt', *that Peter will speak* 'hogy Péter fog beszélni'.

angol és az újlatinok) alanyának „kiszökése” az alárendelt tagmondatból a főmondatba a CP-módosítói pozícióban mint valami „vészkijáraton” keresztül. Szabolcsi (1984) arra mutatott rá, hogy pontosan ugyanilyen úton-módon szökik meg a megfeleltetett birtokos a megfeleltetett DP-módosítón keresztül a DP-n kívüli mondatzónába. A DP módosítója tehát – ahol meg is állhat a birtokos – szintén a „vészkijárat” szerepét játssza.¹¹ Így játszódhat le tehát a transzformációs generatív elmélet keretein belül a birtokos-szökés, aminek okát már a (6) pont kapcsán részletesen kitértünk.

A Szabolcsi-elmélet gyenge pontját a fenti (10b”) sor szemlélteti: miközben a birtokos az IP-módosítóból átvigrik a DP-módosítóba, magára vesz egy *-nAk* ragot. Ez nagyon kényes feltételezés, mivel a transzformációt éppen az teszi lehetővé, hogy az igei fej olyan (eset)jelölést ad egy vonzatnak (vagy ellenőriz egy vonzaton), hogy az akárhová távozik is el, mindig rekonstruálható az eredete, azaz hogy milyen szituációban milyen szerepet játszik a vonzat által megjelenített szereplő. Szabolcsi is csak egy japán analógiát tud említeni esetváltó transzformációra.

Azt állítjuk, hogy a birtokos vonzatszerű felfogására épülő elméletünkben olyan megoldás nyújtható ugyanazokra az adatokra, amely nem folyamodik ennyire kényes eszközökhöz.

Először azonban lássunk még egy erős érvet amellet, hogy a birtokost a főnévi fej (egyik) vonzatának tekintsük! Az alábbi (11a) példa egy igei vonzatkeretet mutat be, majd a (11a’) ennek nominalizált változatát. Az *árad* igeinek egy Páciens és egy Kezdőpont tematikus szerepű vonzata van, ezeket a V’ alatt vesszük fel, a V testvéreiként. Az *áradás* ugyan főnév, de ugyanazt a szituációt írja le, benne ugyanazzal a páciensi, illetve kezdőponti szereppel. A vonzatelv alapján tehát e két szereplő csoportjait az N’ alatt, az N fej testvéreiként kell felvennünk.

- (11) a. Örökké [_V árad [_{DP} a víz] [_{DP} abból a nyílásból]] →
 a’ az örökös [_N áradása [_{DP} a víznek] [_{DP} abból a nyílásból]]
 b. a legutolsó [_N levél [_{DP} Maritól]]
 b’. a legutolsó [_N levél [_{DP} Marihoz]]
 b’’. a legutolsó [_N levele [_{DP} Marinak]]
 c. Megvágta a kezemet *egy késsel*. ~ *Egy kés* megvágta a kezemet.
 c’. Kiapadt a víz *a kútból*. ~ Kiapadt *a kút*.
 d. Péter_k [_{VP} fut $\emptyset_k$ hazafelé]. / ? [_{VP} Fut Péter hazafelé].
 d’. Péternek_k a [_{NP} futása $\emptyset_k$ hazafelé]. / ?a [_{NP} futása Péternek hazafelé]

A fenti (11b) példasorozat azt mutatja, hogy egy főnévi fejhez is kapcsolódhatnak szereplőket megnevező csoportok vonzatként (vagy legalábbis vonzatszerűen), különféle ragokkal megjelölve (11b-b’). A (11b”) példában Mari szerepe vagy a (11b) pontban bemutatott kezdőponti, vagy a (11b’)-beli végponti jellegű szereppel egyezik meg, tehát a (11b”) példában a birtokos éppen annyira vonzat (jellegű), mint az előző kettőben. Sőt, még azt is sugallja a (11b) példasor, hogy a birtokos a főnévi fej mellett a kitüntetett vonzat szerepét játssza el. A Szabolcsi-elméletbeli alannal való analógia ezt a megközelítést támogatja is, hiszen az ige mellett az alany az a kitüntetett vonzat, mely ugyanazon ige mellett „egyéb esettel” megjelölt vonzat alternatív kifejezési módjaként is szolgálhat. A

¹¹ A nyolcvanas évek a „gátak” korszaka, mivel a meghatározó Chomsky-könyv címe *Barriers* volt (Chomsky 1986). A mondat szerkezetet olyan „harctérnek” képzelték el, ahol a mozgó összetevőknek bizonyos helyeken nem lehet átkelniük, vagy csak bizonyos „vészkijáratokon” keresztül kelhetnek át.

(11c) példái szemléltetik ezt a tematikusan kevésbé elkötelezett alanyi kifejezési lehetőséget. A (11c) pontban egy Eszközt tekintünk, melynek elsődleges kifejezési módja a *-val* raggal való megjelölés, ábrázolhatjuk azonban alanyként is. A (11c') pontban pedig egy Kezdőpontot mutatok be kétféle esetjelöléssel: *-ből* ragos vonzatként, illetve ismét csak alanyként.¹²

A birtokos tehát vonzata a főnévi fejnek, sőt éppen ő a kitüntetett szerepű vonzat a többi között (ha van többi). Ez rögtön azt a jelenséget is megmagyarázza, amit a (3c) és a (3d) példa kapcsán lehetett megfigyelni: hogy a birtokos miért kedveli jobban a DP-módosítói pozíciót, mint azt a helyet, amiről azt állítjuk, hogy az „eredeti helye”, azaz az N' alattit. Ismét az alannyal való analógia felidézése segít, amit a fenti (11d) pontban meg is tesztek. Azt mondtuk ugyan, hogy az alany is egy igei vonzat, kitüntetettsége azonban arra predesztinálja, hogy kilépjen a testvérei közül az N' alól. Pontosan ugyanezt állítjuk a birtokosról mint vonzatról: kitüntetettsége arra predesztinálja, hogy semleges helyzetben kilépjen az N fej mögül (11d'). Az N' alatt tehát éppen olyankor marad meg, amikor készakarva a háttérben akarjuk hagyni, például mert a főnévi fejhez kapcsolódó jelzőre akarjuk a figyelmet irányítani. Az imént idézett példákban ez a helyzet.

Készítsünk most egy részösszefoglalást a Szabolcsi-elméletről, illetve az azt egy adott ponton továbbfejlesztő megközelítésünkről!

1. A magyarban a birtokos egyáltalán nem jelzőszerűen kapcsolódik a birtokszóhoz, hanem annak vonzataként, sőt kitüntetett vonzataként.

2. Ez mindkét alakjára érvényes, a „rövidre” is és a „hosszúra” is (10d). Ugyanazt a szemantikai szerepet képesek eljátszani, ezért egyszerre csak az egyik alak jelenik meg.¹³ Ennek az elképzelésnek köszönhetően kiküszöbölhetjük az esetváltó transzformációs lépést a Szabolcsi-elméletből.

3. Univerzális megfigyelés, hogy az N fej komplementumában a felszíni szerkezetben nem állhat („nem maradhat”) alanyesetű vonzat. Továbbá az esetjelöltség kötelező a vonzatok számára. Ezt nemcsak hangalakot öltő morfológiai eset révén lehet elnyerni, hanem absztrakt módon, „szerkezeti esetként” is. A magyar főnévi szerkezetnek pontosan itt lehet rámutatni a *konfigurációs* elemére: a rövid birtokosalak a szerkezeti esetjelölést pontosan az NP-módosítóban kapja meg. Mivel kilépve onnan megszűnne a konfigurációs megjelöltsége, további mozgásra képtelen, ahogyan azt a fenti (6f) példáiból láthattuk is. Ugyanabból a körülményből tudjuk tehát levezetni azt, hogy a rövid birtokos nem állhat az N mögötti komplementumban, illetve azt, hogy az NP-módosítót nem hagyhatja el.

4. A *-nak* ragos birtokosjelölés morfológiai esetadás. Ezért ez a birtokosforma megmaradhat az N mögötti komplementumban. Feltételezve, hogy a két birtokosforma ugyanazt az alanyesetű grammatikai funkciót tölti be¹⁴, a birtokos a hosszú változatában is kitüntetett vonzata az N fejnek. Kitüntetett pozícióra predesztinált tehát, amit a DP-módosítóban nyerhet el (az NP-módosító ugyebár már másra van lefoglalva). Ahogy

¹² A bekezdés gondolatmenetét lényegében Fillmore (1968) mélyeset-elméletére alapoztam.

¹³ Számos, genetikailag nagyon távol álló nyelvben találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy egy adott vonzatszerepet kétféle eset fejez ki, miközben a többi szerepet ugyanazok az esetek (warlpiri, grúz, orosz, finn). Persze mindig az adott nyelv teljes rendszerén múlik, hogy milyen feladat terhelődik rá az alternatív esetjelölésre. A magyarral rokonságban álló, de fejletlen névelőrendszerű finn nyelvben például a Nominativus/Accusativus ~ Partitivus esetválasztással (többek között) az adott vonzat referencialitási fokára utalhatunk (Farkas – Alberti 2005). Miután a magyarban már kifejlődött egy explicit névelőrendszer, a kétféle birtokosnak ez a megkülönböztető funkciója eltűnhetett.

¹⁴ A *-nak* rag a magyar nyelv rendszerében más helyen is az alanyi grammatikai funkció megjelölője. Például egy InfP csoportban: [*Péternek egyedül bemennie abba a sötét járatba*] senki szerint nem volt jó döntés.

Szabolcsi kimutatta, ez egyben vészkijáratként is szolgálhat ennek az alanszerű elemnek magasabb fejek komplementuma felé (hamisvonzathelyre), majd onnan e fejekhez tartozó operátorzónák felé (10c).

5. A főnévi fej *nem birtokosi vonzata* elvileg egyből extraponálódhat e főnévi fej által kiépített DP hamisvonzathelyi testvérpozíciójába (10e), majd onnan továbbmozoghat operátorpozíciókba. Gyakorlatilag erre alapos szemantikai indok kell, tehát ez a transzformáció elméletileg szabad, gyakorlatilag viszont ritka. Szabad határozói DP-ből viszont még a birtokos sem léphet ki (10e').

6. A *-nAk* ragos birtokos megjelenése egy fölöttes vonzatkeretben (tipikusan az igéében) általában nem okoz többértelműséget, mivel *-nAk* ragos vonzata csak a lexikai elemek egy részének van. Pontosan ilyenkor – ha a szökött birtokos *-nAk* ragos vonzatot már tartalmazó vonzatkeretbe lépne hamisvonzatként – nem is fogadható el a „szökéses” változat (12b):¹⁵

- (12) a. Péternek_p [tetszik $\emptyset_p$ [Jánosnak_j a húga $\emptyset_j$]].
 b. ???Péternek_p Jánosnak_j tetszik_t [$\emptyset_t$ $\emptyset_p$ $\emptyset_j$ [húga $\emptyset_j$]].

7. Követjük Szabolcsit (1992) azon egyszerűsítési lépés megtételében, amit a fenti (10c) pontban mutattam be: felszámoljuk az I csomópontot, mivel az N fej kötelezően mindig összeépül vele fejmozgással odalépve. Az N és az I csomópont tehát összeejthető, mert soha nem marad a felszíni szerkezetben különállóan.¹⁶ Az angolban – láthattuk (10a', a'') – nem ez a helyzet.

Térjünk vissza a (10) pontban megadott analógiának az egyik legtitokzatosabb részére: vajon mit jelent a D fej megfeleltetése a C fejnek? Ezen keresztül a D fej funkcióját kísérjük meg feltárni.

Szabolcsi rámutat, hogy a D fejben nem szabad a főnévi kifejezés határozottságának a forrását látni. A (8a) = (13a) példában a *bármelyik* és a *mindkét* eleve, már az NP-n belül eldönti, hogy határozott a teljes főnévi kifejezés. A D pozícióban lévő névelő csupán „egyeztetődik” a már amúgy is határozott NP-vel ebben a tekintetben. Amennyiben az említett két determinánst elválasztjuk valamivel a határozott névelőtől, akkor az hangalakot is ölt (13a); amennyiben egymás mellé kerülnek (13c), akkor a névelő törlődik a hangtani komponensben (vagy modernebb felfogás szerint eleve „be sem illesztődik”). A fenti (5) grammatikában a 4.H1 hangtani szabály írja ezt le. A lényeg: nem az *a(z)*-tól lesz határozott az NP, hanem a határozott NP írja elő, hogy a D fejbe a határozott névelő kerüljön.

- (13) a. [_{DP} a_D [_{NP} [_{DP} én]_i [_{N'} [_{DetP} bármelyik / (mind)két / egy] [_{N'} példamondatom_N $\emptyset_i$]]]]
 b. [_{DP} **O**_D [_{NP} [_{N'} [_{DetP} egy / hét] [_{N'} példamondatom_N]]]]
 c. [_{DP} **a**_D [_{NP} [_{N'} [_{DetP} bármelyik / mindkét] [_{N'} példamondatom_N]]]]
 d. Elfoglalta ... [_{DP} **a**_D [_{NP} [_{N'} helyét_N pro_{neki}]]]]: *Elfoglalta helyét.*
 e. [_{NP} [_{DP} Én]_i [_{N'} [_{DetP} egyetlen] [_{N'} kedvesem_N pro_{nekem}]]! (v.ö. (9))

¹⁵ Kézenfekvő univerzális elvet sért meg a két *-nAk* ragos összetevő egyetlen komplementumban: a vonzatokat eltérő esetekkel kell egy vonzatkeretben megjeleníteni, hiszen ez az esetjelölésük célja és értelme. Noha az meglepő módon nincsen kizárva, hogy egy ige többféle vonzatkerettel rendelkezzen, és ugyanazok a szereplők ugyanazon esetekkel jelölődjenek meg (de eltérő vonzatkereteken belül): pl. *Péter bácsi megetette a disznókat a megmaradt kukoricával / Péter bácsi megetette a megmaradt kukoricát a disznóival.*

¹⁶ Az IP-módosítónak tulajdonított funkciót tehát (ami nem más, mint a rövid birtokos befogadása) megkapja az új N fej projekciójának a módosítója. Az új N-hez tartozó komplementum pedig a régi N komplementumával fog egybeesni (az I komplementumára immár nincsen szükség, hiszen abban volt a „régí NP”).

Amennyiben pedig az NP nem rendelkezik a határozottság jegyével, mint azt a fenti (13b) pontban láthatjuk, akkor a D fejbe olyan elemet kell rakni, amely a szemantika számára a határozatlanságot közli. Erre javasolta Szabolcsi a hangalakot nem öltő 'O' szimbólumot.

Ugyancsak határozott az NP a fenti (13d) példában, noha a fülünk nem hallja az *a(z)* névelőt. A (13d)-ben a birtokolságban fedezhetjük fel a határozottság forrását. A határozott névelőt természetesen ki is rakhatjuk a hangalak megformálása során, a fent tárgyalt „egyeztetés” értelmében. Ám még el is hagyhatjuk, ami feltehetőleg a 4.H1 törlőszabály egy nehezen megragadható általánosításának tulajdonítható.

Végül a (13e) a *megszólítás* rejtélyét idézi fel (9). Az értelmezés minden kétséget kizáróan határozott, ha tehát egyáltalán lenne DP-burok az NP körül, akkor annak D fejében egy határozott névelőnek kellene állnia. Ennek alkalmazása azonban egyenesen tilos! Ebből Szabolcsi azt a következtetést vonja le, hogy a megszólításban szereplő főnévi szerkezet körül nem épül ki a DP-burok. Vajon miért nem?

Azért nem épül ki a DP-burok, mert a megszólításban nincs jelen egy olyan funkció, ami máskor jelen van. És ez a funkció nem a határozottság közlése, hiszen a D pozíció önmagában semleges a +/- határozottság tekintetében. Olyan funkciót kell keresnünk, ami ráadásul a C-vel való analógiát megerősíti, tartalommal tölti ki.

Tulajdonképpen mi a C alárendelő kötőszó funkciója? Hogy egy mondatot (pl. *Péter beszél* a (10a) pontban) *egy mondat részévé tegyen*, ami által rá tudunk mutatni egy szituációra.¹⁷ Amennyiben ugyanez a D fej funkciója is, már érthető, hogy miért nincsen jelen a D fej a megszólításban: a megszólítás egy olyan nyelvi konstrukció, ami nem épül be egy mondatba annak részeként.¹⁸ Egy NP tehát önmagában vagy nem is épül be sehova mondatrészeknek, vagy állítást tesz, tehát nem válik a rámutatás (referencia) eszközévé. A D fej komplementumában válik csak annak eszközévé, hogy egy szereplőre rámutassunk a benne foglalt információ segítségével.

A D fej tehát referenciális mondatrészt alkot a komplementumába befogadott NP-vel, mint ahogyan a C fej is ezt teszi a komplementumába befogadott mondattal. Ezzel az alijában véve szemantikai természetű (referencialitást érintő) párhuzammal teljessé vált a CP és DP közötti analógia, ami mellett az (1) ponttól kezdve morfológiai, etimológiai, lexikai és szintaktikai érvek széles skáláját sorakoztattuk fel.

Mindezek alapján próbáljunk rendet tenni a főnévi szerkezetek körében! Példákkal az alábbi (14) pont szolgál.

Egy mondatban álló főnévi szerkezet tehát vagy *referenciális* (14a-c), vagy nem (14d-f). Az ismertett megközelítésünk szerint az előbbi esetben DP kategóriájú, azon belül pedig *határozott* (14a-b) vagy *határozatlan* (14c) lehet, attól függően, hogy a D fejben a kétféle „névelő” közül melyik áll (4.K4). A határozott DP-k között speciális alestékként tarthatjuk számon a határozatlanokkal könnyen összekeverhető, törölt névelős („implicit”) változatokat (14b). Másfelől egy NP lehet predikatív, azaz olyan, amelyik állítástévé funkcióval vesz részt egy mondatban (14e-f), és „csupasz”, de nem predikatív (14d): nem utal sem egyetlen egyedre (egyes számmal), sem egy több elemű csoportra (többes számmal), hanem szám tekintetében meghatározatlan marad.

¹⁷ *Hallok valamit. Mit? Azt, hogy Péter beszél.* Vagyis: *Hallom, hogy Péter beszél.* Az alárendelő kötőszó révén válhatott egy önálló mondat egy másik mondatban tárgyi vonzattá.

¹⁸ Ezzel Szabolcsi egy univerzális rejtélyre ad magyarázatot, mivel a megszólításban még olyan nyelvekben sem használhatunk névelőt (pl. **Der Hans, ...!* **A Jancsi, ...!*), ahol egyébként szokás a tulajdonnevet névelőzni.

- (14) a. *referenciális – határozott – explicit:*
 a.1 Meghívtam [DP az_D [NP [N' edzőket]]].
 a.2 Meghívtam [DP az_D [NP [N' öcsédet pro_{neked}]]].
 a.3 Meghívtam [DP az angoltanár_k az_D [NP [N' öccsét Ø_k]]].
 b. *referenciális – határozott – implicit:*
 b.1 Meghívtam [DP az_D [NP [N' az angoltanár_k öccsét Ø_k]]].
 b.2 Meghívtam [DP az_D [NP [N' Anna_k öccsét Ø_k]]].
 b.3 Meghívtam [DP a_D [NP [N' mindkét edzőt]]].
 b.4 Elfoglalta ... [DP a_D [NP [N' helyét_N pro_{neki}]]].
 c. *referenciális – határozatlan:*
 c.1 Meghívtam volna [DP Ø_D [NP [N' [DeP bármelyik / hét / egy] [N' tanítványodat_N pro_{neked}]]]].
 c.2 Adynak_k kiválóan[?] tudok / ?tudom [DP Ø_k Ø_D [NP [N' verseit Ø_k]]] Ø_k.
 c.3 Kiválóan tudok [DP Ø_D [NP [N' Ady_k-verseket [DP Ø_k]]]].
 d. *nem referenciális – csupasz NP (nem predikatív):*
 d.1 [NP [N' Orvoshoz]]_i készülök Ø_i pro_{en}.
 d.2 [NP [N' Tavasz]]_i van Ø_i.
 d.3 Van_t+op_{exist} [NP [N' tavasz]]_i Ø_t Ø_i a mi éghajlati viszonyaink közepette.
 d.4 Péternek_k van_t+op_{exist} [NP [N' kalapja Ø_k]]_i Ø_t Ø_i Ø_k.
 e. *nem referenciális – predikatív NP – implicit:*
 [NP [N' Békává]]_i változtam Ø_i pro_{en}.
 f. *nem referenciális – predikatív NP – explicit:*
 f.1 [NP [N' Orvosnak PRO_k]]_i készülök Ø_i [pro_{en}]_k.
 f.2 [NP [N' Orvos pro_{en}]]_i vagyok Ø_i.
 f.3 Te_k op_{topik} nekem_i op_{topik} [NP [N' másod-unokatestvérem Ø_k Ø_i]]_i vagy Ø_i Ø_k Ø_i.

A határozatlan és a nem referenciális DP-kről még sok elmondandónk van. A határozatlanság szintaktikai kifejezője tehát a hangalakot nem öltő betöltője a D pozíciónak (14c.1), ami gyakran együtt jár bizonyos N'-ra csatolandó determinánsokkal. Ez utóbbiak hiányában – mutat rá Szabolcsi – egy birtokos szerkezet alapvetően határozottnak minősül (*Ady verse*: egyértelműen határozott olvasatú; *Adynak verse*: a szinkrón nyelvallapotban nem igazán jól formált) – hacsak nem távozik el belőle a birtokos. Ilyenre a (14c.2) mutat példát.

A (14c.2) kétféle igeragozást mutat be: a határozott ragozás a birtokos szerkezetnek szól, ami *általában* határozott szokott lenni, tehát mintha ez a megítélés épülne be a nyelvbe („grammatikalizálná”). A kevésbé elfogadhatónak tűnő határozatlan (alanyi) ragozás viszont jobban kifejezi a tényleges értelmezést, ami a (14c.3) egyértelműen határozatlan olvasatával esik egybe. A nyelv tehát ingadozik a „megszokott” és a tényleges értelmezés jelzése között.

A (14c.3) egyetlen többes számú főnévi fejből áll. Itt jegyezzük meg, hogy a többes számú főnevet mindenképpen referenciálisnak tartjuk, hiszen *van* száma, ellentétben a (14d-f) példáival. A főnévi fej azonban egy olyan összetett szó, amit egy birtokos szerkezetből javasunk levezetni inkorporációhoz vezető fejmozgatással: a birtokos feje inkorporálódik elképzelésünk szerint ily módon az öt vezérlő birtokszói fejbe, olyan N+N hangalakot létrehozva, amit a magyar morfológia elfogad (összetett) szóként. Az elmozgó birtokos fej üres hangalakot hagy maga után az N-komplementumban.

Egy nem referenciális NP szám tekintetében meghatározatlan, de még mindig többféle lehet állító (*predikatív*) jelleg tekintetében. A predikatív jelleget úgy értjük, hogy

egy predikatív csoport egy (másik) igei vonzat referenséről tesz állítást. A (14d.1) példában az *orvoshoz* olyan NP, amely nem tesz állítást, hiszen nem állítjuk a *készülők* másik vonzatáról, a beszélőről, hogy ő orvos lenne. Szám tekintetében viszont meghatározatlan ez az NP, hiszen meglátogathat a beszélő több orvost is a (14d.1) pontban leírt akciója keretében. Minimálpárként a (14d.1)-et a (14f.1) példájával érdemes összevetni: ez utóbbiban igenis a beszélőről állítatik, hogy ő orvos, legalábbis egy leendő remélt időben.

A (14d1-2) példák egyetlen hangsúlyegységből állnak, ami egyértelművé teszi, hogy a csupasz NP az igemódosítói pozícióba lépett. Amúgy a *tavasz* sem állítást fejez ki a (14d.2) példában, hiszen itt nincs is „másik vonzat”, amiről egyáltalán állítást lehetne tenni. E példa minimálpárja a (14d.3), ahol a *tavasz* továbbra sem predikatív NP, az eltérő szórend és a *van* igén megjelenő hangsúly viszont magyarázat után kiált; amit a *van* egzisztenciális operátorfejbe való inkorporálásában lelhetünk meg. Az egzisztenciális operáció nemcsak a szórendről ad számot, hanem a *van* a (14d.3) példában tényleg létet fejez ki, szemben a (14d.2) példával, ami nagyjából azt jelenti: *kitavaszodott*.

Az iméntiek előkészület gyanánt is szolgáltak a Szabolcsi által *birtoklásmondatként* emlegetett gyakori, de az elemzés számára számos érdekes kérdést felvető (14d.4) konstrukció tárgyalásához. A naiv megközelítés a *van* ige adott előfordulásában megkísérelhet egy olyan kétvonzatos igét látni, ami az angol *have*-hez vagy a magyar *birtokol*-hoz hasonlít. Van azonban egy roppant gyanús körülmény: ennek a birtoklást kifejező hipotetikus igének kötelező személy- és számbeli egyeztetést mutatna a két vonzata: *Nekem van kalapom, neked van kalapod*, stb. Lehmann (1986) univerzális elmélete is megerősíti Szabolcsi álláspontját: társvonzatok között soha nincs egyeztetés. Lehmann alapján többet is állíthatunk: a *kalapja* fej kitüntetett vonzataként tudhatja a magáénak a *Péternek* DP-t.

Az eddigiek alapján nyilván birtokosszökekről van szó: a *kalapja* főnévi fej birtokosvonzata elindul a komplementumhelyről, DP-módosító híján egyből a *van* ige hamisvonzathelyére ugrik, majd onnan a mondat élére. Az egyértelmű semlegesség miatt a szökött birtokost olyan „rabolt” hamisvonzatnak tekintjük, mely a mondat természetes szubjektumaként szolgál. Felvetődik persze a kérdés, hogy miért éppen egy szétváló főnévi szerkezet nyújt semleges mondatverziót.

A magyarázat abban rejlik, hogy a *kalap* főnévi fej körül kiépülő csoport semmiképpen nem értelmezendő határozottként, ilyenkor pedig – ahogyan azt a korábbi (14c.2) példa kapcsán leszögeztük – szét *kell* válnia a birtokos szerkezetnek. És hogy miért zárható ki teljes bizonyossággal a szóban forgó főnévi szerkezet határozott volta? Erre szemantikai magyarázattal szolgál Szabolcsi: egy vagy több Péter által birtokolt kalap létét állítjuk, létet állítani pedig határozott DP-vel leírt dologról nem lehet, mert a határozottság mögött szemantikailag éppen a lét előfeltételezése áll. „A sör”-ről akkor beszélünk például, ha tudjuk, hogy „van sör”. Először tehát nem állíthatjuk, hogy „van a sör a jégen”. Ha már tudjuk, hogy „van sör a jégen”, akkor utána már mondhatjuk: „add oda a sört a jégről” (bár a sörök számának alulspecifikáltsága miatt ez még mindig nem teljesen kifogástalan folytatás).

Lényeg a lényeg: Péter-féle kalapok létét állítjuk a (14d.4) birtoklásmondattal, a *van* egzisztenciális változatát használva (és nem az „eltűnő” segédigei jellegű változatot, ld. *Ő tanár Ø_{van}*). Ennek egyetlen vonzata van, egy birtokos szerkezet, mely azonban kötelezően kidobja magából a hosszú birtokost, végül is természetes szubjektummá előléptetve azt. Ami pedig az ige erős hangsúlyát és csupasz NP előtti szórendi helyét illeti (amit Szabolcsi

(1992) megoldatlan problémaként említ), arra mi a (14d.3) példával való analógiát említjük: az egzisztenciális jelentésű *van*-nak egy egzisztenciális operátorfejbe kell inkorporálódnia.

A (14e) példában már predikatív az NP, hiszen a békaállapotot a beszélő bizonyos életpillanataiban fennálló állapotként említjük. Ennek ellenére a szintaktikai elemzésben a *békává* főnévi fej mellett nem tüntetünk fel vonzathelyet. Ez egy tulajdonképpen önkényes határhúzáson múlik: a „markánsan” esetjelölt predikatív NP-k vagy AP-k esetében lexikailag kódolt szemantikai összefüggést látunk az NP/AP vonzat és egy referenciális társvonzat között, nem olyat, amit a szintaxisban kellene összerakni. A bizonyíték éppen a „markáns” esetrag, ami nyilván az adott lexikai egység egyedi sajátossága.

A (14f) példák mutatják meg, hogy mit is értünk „markáns esetragon”: azokat a ragokat, amelyek nem a magyar esetrendszer kitüntetett elemei (ahogy már többször említettük, ezek a Nominativus, Accusativus, Dativus). Az „explicite predikatív” példák még mindig kétfélek lehetnek: a (14f.1)-ben az *orvosnak* főnévi fej mellett a vonzathelyet egy indexelt PRO tölti ki, mert a *készül* igének van Ágense, és a főnévi vonzathelyet éppen azzal kell azonosítani. Az *orvos* alaknak viszont „kis-pro”-val töltöttük ki a vonzathelyét, mert a segédigei („eltűnős”) *van*-nak nincsen Ágense vagy más vonzata, csak a szituációs vonzat („az van, hogy én orvosként dolgozom”).

Az utolsóként említett példában (14f.3) a *van* ismét az „eltűnős”, segédigei változatában jelenik meg, és csupán segít egy két vonzatos predikatív NP-nek, hogy a mondat állítmánya lehessen. Segítség azért kell, mert a magyarban egy főnév (jelen esetben a *másod-unokatestvér*) nem képes megmutatni az időt. Ezen kívül a kopula a másod-unokatestvéri viszony egyik szereplőjének DP-jével vállalja a személy- és számbeli egyeztetést is, míg a másik szereplővel a főnévi fej egyeztetődik. A VP-módosítóból és az igei fejből álló, É. Kiss-féle „fonológiai szóvá” egyesülő „mondatmag” tehát kettős egyeztetést mutat, és kiválóan megfelel az összetett állítmány hagyományos (intuíciónk által támogatott) fogalmának.

Zárjuk e fejezetet a (14f.3) mondat típus gyönyörű példájával, amit Szabolcsi egy népdalból idéz:

(15) a. „Neki lánya volt, nekem szeretóm volt.”